

Становище

от

доц. д-р Валентина Георгиева Ганева-Райчева,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН,
за дисертационния труд на Кристина Ангелова Дончева
„Празник и промяна. Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век”,
научен ръководител проф. д-р Райна Гаврилова,
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в
област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки,
професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата,
докторска програма „Културология (Теория и история на културата. Антропология
на традиционното общество в България – XV-XIX век)”

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед № РД38-640 от 12.11.2019 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” съм определена за член на научното жури във връзка с процедура за защита на дисертационния труд на Кристина Ангелова Дончева „Празник и промяна. Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век” с научен ръководител проф. д-р Райна Гаврилова за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

Представеният от Кр. Дончева комплект материали е в съответствие с изискванията на Правилника за развитие на академичния състав на СУ „Св. Климент Охридски”.

Кристина Дончева е възпитаник на СУ „Св. Климент Охридски” – бакалавър по културология (2014) и магистър по мениджмънт и социализация на културното наследство (2016). В периода 2016–2019 г. тя е редовен докторант в докторска програма „Културология (Теория и история на културата. Антропология на традиционното общество в България – XV-XIX век)”. В този период Кр. Дончева участва в два изследователски проекта към Фонд „Научни изследвания” на СУ „Св. Климент Охридски”.

2. Актуалност на тематиката

Дисертацията е посветена на изследването на трансформациите в традиционния празник в съвременността. Актуалността на проблематиката се обуславя от спецификите на този културен феномен да бъде важна част от индивидуалното и общностното битие, израз на определена ценностна система, механизъм за интегриране на хора и групи, за конструиране на общностна солидарност и идентичност. Какво избираме от миналото, какво валоризираме като наследство и искаме да съхраним – са актуални въпроси за всяко общество, защото са свързани с континуитета му във времето и мястото му в света. Освен с консумативност и индивидуализация, съвременността, определяна от някои изследователи като хипермодерност, се характеризира с особен пиетет към традициите, но не за да ги следва сякпо, а да ги използва като инструмент за по-добро съществуване, свързано с качеството на живота, с респекта към природата и наследството, с естетическите удоволствия. В този контекст изследването на

трансформациите на традиционния празник е определено предизвикателство за изследвателя на културата.

3. Познаване на проблема

Дисертационният труд се основава на задълбочено проникване в същината на изследваната проблематика. Познават се и са осмислени основните теории и разработки, свързани с празника като културен феномен, като специфична структура с два плана – сериозен и развлекателен, които протичат полифонично и са в динамично равновесие. Съхраняването на традицията и трансформациите в празника се анализират въз основа на неговите отличителни черти – сакралност, „устройство“ (т.е. конструиране), обвързването му с култ (вярвания и ритуали), ексцес (изобилие, радост, веселие). С цел открояване интериоризирането на културни модели важно значение има проведеното от Кр. Дончева теренно проучване. Добре обоснован е изборът на двата празника Коледа и Гергьовден с оглед на важното им място в традиционното и съвременното общество. Континуитетът и промените в празничната сфера се изследват в два български града – София (столица) и Златоград (малък град).

4. Методика на изследването

В дисертационното изследване се използва адекватна методология. За да се анализират проблемите на микроравнище, удачно се прилага методът „изследване на случаи“, където фокус е индивидът, семейството, с отправки към групата и общността.

В теоретичен план докторантката се опира на теориите за ритуала и празника в домодерните общества, на разработки в областта на национализмите и националната култура, на международния опит в изследването на съвременните празнични форми.

Като методи за набиране на информация се използват интервюто и наблюдението. Проведени са полуструктурирани интервюта с 25 респонденти (12 от Златоград и 13 от София, 11 мъже и 14 жени на възраст между 18 и 80 г., с професии в разнообразни сфери – образование, държавна администрация, търговия, медицина и др.). Осъществени са наблюдения на публични събития по време на двата празника, както и разговори с посетители на големите търговски центрове и хранителни магазини, които допълват данните от интервютата. Проучени са етнографски описания и изследвания върху традиционната празничност, публикации в медиите и социалните мрежи за съвременното празнуване.

При интерпретацията на материала се ползва сравнителният анализ. Заявеният като основен структурно-функционалистки подход не се прилага последователно в трите глави. За целта на изследването е осъществен анализ на потреблението и пазарите, основан на мониторинг на медиите и теренни наблюдения.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Дисертационният труд на Кристина Дончева „Празник и промяна. Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век“ е с общ обем 275 с., от които 270 с. основен текст (увод, три глави, заключение и библиография) и 5 с. приложения (въпросник за провеждане на полуструктурирано интервю и списък на респондентите). Цитираната библиография включва 263 заглавия на български и английски език, сред които медийни публикации за изследваните празници.

Дисертационният текст се отличава с ясна и логична структура. Предметът, целите и задачите на изследването са формулирани точно и конкретно. Основните понятия „празник“ и „ритуал“ са обосновани добре. Използваните методи за събиране на информация и нейното осмисляне са адекватни и резултатни. Основните тези на изследването са защитени убедително и аргументирани последователно. Приемам изводите на докторантката, направени в трите глави („Гергьовден и Коледа в исторически план”, с. 32–82; „Коледа днес”, с. 83–176; „Гергьовден днес”, с.177–242).

Важно достойнство на труда е историческата перспектива, разглеждането на явленията в контекста на общественото развитие и политическите промени.

Като принос на дисертационната разработка приемам наблюденията и изводите във втора и трета глава, посветени на Коледа и Гергьовден в съвременността. Намирам като много удачен начина за представяне на двата празника – чрез публичните събития в различни градски пространства, чрез маркетинговите стратегии и потреблението в магазините, чрез празнуването у дома и пътуванията през празничните дни, което позволява разностранно и задълбочено интерпретиране на проблематиката.

Детайлно са представени различните измерения на празника в публичното и в частното пространство. Празнуването у дома позволява да се изследва континуитета на традицията, наследяването на културен опит в семейна среда. Публичните измерения на празника се анализират чрез събитията, основните организатори (държавни и неправителствени институции, представители на бизнес и др.), публиките, степента на достъп на различните социални актьори до тях. Аргументирано се показва популяризирането на привнесени отвън традиции като български. Открити са пространства на различните поколения. Осъществени са наблюдения върху представите на „мъжки” и „женски” публични събития.

Специално внимание е отделено на кулинарния код в двата празника и съхраняването на кулинарните традиции във времето.

Друго достойнство на работата са наблюденията върху комерсиализацията на празниците и анализите върху консумативната култура. Това е постигнато чрез изследване на маркетинговите стратегии на големите търговски вериги (хранителни и универсални магазини, магазини за техника и т.н.): празнична украса, асортимент на стоки, промоции, посещаемост, събития. Открити са различни тенденции, свързани с избора на местата за пазаруване по време на двата празника.

Направени са наблюдения, свързани с употребата на празника за политически и благотворителни цели, с инструментализирането му от социални движения, които прокламират съхраняване на природната среда и ресурси, отказ от месо, консумация на чиста и здравословна храна и др.

Изведени са специфики на празнуването и наследяването, характерни за малкия град и столицата, като е аргументиран изводът, че малкият град съумява успешно да съхрани и предаде традициите на следващите поколения. На основата на емпиричния материал са разкрити социализиращата и интегриращата функции на Коледа и Великден в съвременността.

В дисертацията си Кристина Дончева откроява аргументирано и убедително основни тенденции в развитието на двата празника, насочва към важни специфики

на съвременната празничност. От една страна, е оценностяването на елементи от аграрната култура и осмислянето им като национално наследство с древни корени, което трябва да бъде съхранено. От друга страна, съвременната празничност, в отличие от традиционната, се характеризира със свобода за индивидуално включване и възможности за следване на собствен сценарий на празника, с ясно разграничение на дейтели и публика, с въвеждане на нови ритуални практики, с разширяване на значенията и посланията, с многообразие на предлагането. Фестивалът, базарът и спектакълът стават важни елементи на съвременния празник.

Някои критични бележки. Смятам, че разбирането за традиция, възприето от докторантката, е твърде общо и ограничено във времеви аспект – визира само домодерните общества. Функционирането на обществото предполага многообразие от традиции, т.е. многообразие от принципи за наследяване. Ако в преиндустриалните общества традицията е „святая и задължителна“, индустриалните отношения преодоляват тази нейна глобалност, диференцират социалните традиции. Наблюденията на Кр. Дончева във втора и трета глава показват релевантността на това.

Приемам първа глава като информативна, описателна, в която личният принос на докторантката би могъл да бъде в систематизирането на данните и в задълбочената аргументация на изводите. Разработването ѝ поставя някои въпроси. Един от тях се отнася до избора на източниците при представянето на Коледа и Гергьовден (Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Д. Маринов, М. Арнаудов, Хр. Вакарелски и др. изследователи, както и автори на научно-популярни издания). Бих препоръчала да не се цитират като авторитет последните автори, които се опират на вече публикувани етнографски и фолклористични изследвания (напр. Л. Старева на с. 107). Традиционната култура е вариантна култура, която има локални и регионални специфики. За целите на етнографското описание в първа глава смятам, че по-удачно би било ползването на изданията „Софийски край. Етнографски и езикови проучвания“ (София: Изд. на БАН, 1993) и „Родопи. Традиционна народна култура и социалнонормативна система“ (София: Етнографски институт с музей при БАН, 1994), тъй като изследваните градове попадат в тези райони и може да се проследи традицията в селата около тях, както и нейното развитие през годините. Това би обогатило обредните практики в етнографското описание, би показало, че някои практики като *замеряне със сирене* на Гергьовден не са релевантни за изследваните райони, а други като *напяване на китки* също на Гергьовден могат да бъдат отнесени само към Родопите, но не и към Софийско. Ако идеята е да се коментират принципно основните за двата празника ритуални практики, полезен източник в този случай е „Етнография на България. Т. 3. Духовна култура“ (София: Изд. на БАН, 1985), в която Коледа и Гергьовден са представени в обобщен инвариант, направена е препратка към локални варианти на културата, а двата празника са ситуирани в системата на зимните/ пролетните празници.

Ритуалните практики по Коледа и Гергьовден, които маркират важни природни и аграрни преходи, в традиционното общество съсредоточават редица действия с апотропейни и продуциращи функции, в които заклинанието, молитвата, гадаенето, величаенето са основни елементи. В този аспект могат да бъдат анализирани и осмислени обредните действия, обредните роли и

празничният хронотоп, което би спомогнало за по-стройното структуриране на първа глава и би уплътнило изводите за традиционния празник и рецепцията му. Гергьовден, известен като Хъдърлез, е голям празник и за мюсюлманите (в миналото и днес) и това би трябвало да бъде отбелязано, когато се коментират традициите, особено в Родопите.

Съзнавам, че тълкуването на символиката и значението на текстовете на традиционната култура е сложна задача и изисква специализирана подготовка. Все пак не мога да отмина някои повърхностни интерпретации. Например: изборът на агнето за жертвено животно, защото е евтино, стопанинът е като жрец, понеже имало недостиг на свещеници, захранването на агнето преди да бъде пренесено в жертва като израз на мисленето на предмодерния българин (с. 52–53). Или: „Не на последно място консумацията на агне засилва способността на празниците да прекъсват профанното време – в ежедневието рядко се консумира месо, но този определен празник изисква именно това. Общата трапеза е много важен елемент от празника, тъй като трапезата е едно от малкото места, където хората се събират и изискването за обща трапеза на Гергьовден го прави празник, който препотвърждава цялата общност и съвместното хранене с една от най-ясните демонстрации” (с. 55). Трапезата в предмодерните времена има много по-дълбоко значение – тя е общуване с предците, поднасяне на дар на силите, от които се измолва благоденствие и др. Позоваването на Купър при тълкуване на символиката на вещи и явления не винаги е релевантно за конкретния контекст (например за сламата на Бъдни вечер като символ на празнота, неплодородие, смърт, с. 73).

По темата на дисертацията са направени **2 публикации** в авторитетни научни издания. Текстовете засягат отделни въпроси от разработваните теми в дисертационния труд и дават добра представа за изследователските възможности на авторката.

Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертацията. Резултатите и приносите на дисертационното изследване са оригинални и не са заимствани от други изследвания.

В заключение, дисертационният труд на Кристина Ангелова Дончева „Празник и промяна. Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век” е задълбочено и изследване на актуална проблематика. Отличава се с точни наблюдения, разсъждения и обобщения. Осъществено е с адекватна методология. Проучена и осмислена е обемна научна литература. В научно обръщение е въведен нов лично събран материал. Трудът отговаря на всички необходими изисквания за дисертационен текст и показва възможностите на Кристина Дончева за критично мислене и самостоятелни научни изследвания. Дисертацията съдържа научни резултати, които представляват принос в изследването на съвременната празничност в нейните частни и публични измерения. Научните резултати са оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ и съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски”.

Гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Кристина Ангелова Дончева в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

07.02.2020 г.

Изготвил становището:

(доц. д-р Валентина Ганева-Райчева)